

**ФАКТОРИ ВИРОБНИЦТВА ТА ЗАСОБИ ВИРОБНИЦТВА:
ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КАТЕГОРІЙ**

Дослідити економічну природу категорій “фактори виробництва” і “засоби виробництва”, виявити взаємозв'язки між ними та відмінності у підходах до їх розуміння різними економічними школами

Постановка проблеми. В економічній теорії одним з базових питань є багатство та джерела його утворення. Різні економічні школи розкривали категорію багатства по-різному. Меркантилісти стверджували, що багатство складається із золота та срібла [14, с. 189,]; фізіократи – з природних ресурсів [11, с. 528]; класики – зі створених матеріальних благ та послуг [11, с. 198]. Окрема увага представниками наукових шкіл приділялась факторам, що впливають на формування багатства та чинники його примноження.

Багатство нації створюється в процесі виробництва, який, стає можливим в результаті поєднання факторів, що на нього впливають. В економічній науці існують різні поняття для позначення чинників процесу виробництва. Класична школа називає їх факторами виробництва, прихильники марксистської доктрини – засобами виробництва. Відповідно одним з проблемних питань є відмінність між вказаними категоріями та їх змістом, оскільки розвиток економічної теорії здійснює вплив і на бухгалтерський облік, який є складовою системи економічних наук. Поняття та категорії з економічної теорії використовуються в бухгалтерському обліку, а тому постає питання про адекватність їх застосування відповідно до їх змістовного навантаження.

Мета дослідження. Дослідити економічну природу категорій “фактори виробництва” і “засоби виробництва”, виявити взаємозв'язки між ними та відмінності у підходах до їх розуміння різними економічними школами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у визначення та дослідження факторів виробництва здійснили такі вчені, як Адам Сміт, Давид Рікардо, Томас Мальтус, Жан Батист Сей, Джон Бейтс Кларк, Ф. Ліст, Карл Маркс.

Основи дослідження факторів виробництва були закладені А. Смітом, фундатором трудової теорії вартості (визнає працю єдиним фактором виробництва) і теорії вартості факторів виробництва (розглядає землю, капітал та працю як основні складові процесу виробництва).

Значний внесок у розвиток трудової теорії вартості здійснив Д. Рікардо, який відстоював думку, що праця – єдиний фактор, що формує вартість товару. Т. Мальтус у своїх дослідженнях полемізував із Д. Рікардо і зазначав, що окрім праці існують й інші фактори, що формують вартість товару, проте детальніше їх не розкривав. Ж.Б. Сей виділяв землю, капітал та працю як фактори виробництва та розкрив механізм розподілу доходу між цими факторами. Досліджуючи розподіл доходу за Сеєм, Дж.Б. Кларк дійшов висновку, що певна його частина залишається у підприємця

за координацію процесу виробництва. Цю функцію, за яку підприємець отримував дохід Дж.Б. Кларк виділив як четвертий фактор виробництва, що пізніше дістав назву “підприємницькі здібності”.

Значний внесок у розвиток теорії факторів виробництва здійснив Ф. Ліст. Вчений вперше звернув увагу на неекономічні фактори, які впливають на виробничий процес. До таких факторів він відніс історичні та національні особливості країн, соціальні інститути, моральні та фізичні сили людини. К. Маркс, будучи прихильником трудової теорії вартості, приділяє найбільшу увагу праці як фактору виробництва, на основі чого розробив концепцію розвитку суспільства.

Не дивлячись на значний доробок вчених різних наукових шкіл, їх дослідження відповідали вимогам того часу. Сучасне економічне середовище висуває нові вимоги до умов організації економічної діяльності, вимагає перегляду базових категорій та їх адаптації до економічних реалій постіндустріального суспільства.

Викладення основного матеріалу дослідження. Питання єдиного підходу до класифікації факторів виробництва до цього часу залишається невирішеним, оскільки кожна економічна школа використовує різні методи наукового пошуку та дотримується різних точок зору при обґрунтуванні базових понять. Меркантилісти наголошували на тому, що основним фактором нагромадження золота та срібла є активний грошовий баланс країни, тобто потрібно максимально збільшувати експорт та максимально зменшувати імпорт. Фізіократи розвивали думку про те, що багатство формується у сфері сільськогосподарського виробництва. Чистий продукт, на думку фізіократів, може бути створений виключно у землеробстві, оскільки земля дає людині більше, аніж та в неї вклала. Класики акцентували увагу на сфері виробництва і зазначали, що багатство створюється у виробничій сфері [7].

Не існує єдиної точки зору і з-приводу факторів, що створюють багатство. Адам Сміт, досліджуючи проблему факторів виробництва, започаткував трудову теорію вартості та теорію витрат виробництва. Жан Батист Сей став автором теорії трьох факторів виробництва: земля, праця, капітал. На думку Сея, саме поєднання цих трьох факторів і створює багатство. У ХХ ст. Дж. Кларк додав до них ще один фактор – підприємницькі здібності, тобто здатність поєднати попередні три фактори у найоптимальніших пропорціях (рис. 1) [7].

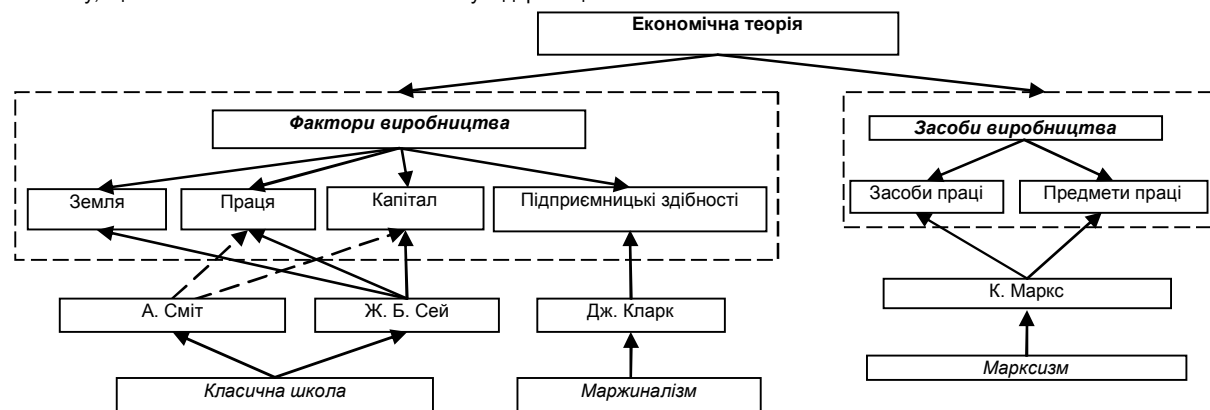

Рис. 1. “Засоби виробництва” та “фактори виробництва” в економічній теорії

З точки зору класичної економічної теорії, процес виробництва – це поєднання трьох складових: землі, праці та капіталу [7]. В процесі виробництва вони надають свої продуктивні сили для створення нового продукту. Ці складові уможливають сам процес виробництва як такий, тому виступають факторами, що його забезпечують – “факторами виробництва”.

Фактори виробництва та засоби виробництва з різних сторін характеризують процес виробництва та мають відповідні взаємозв'язки (рис. 2).

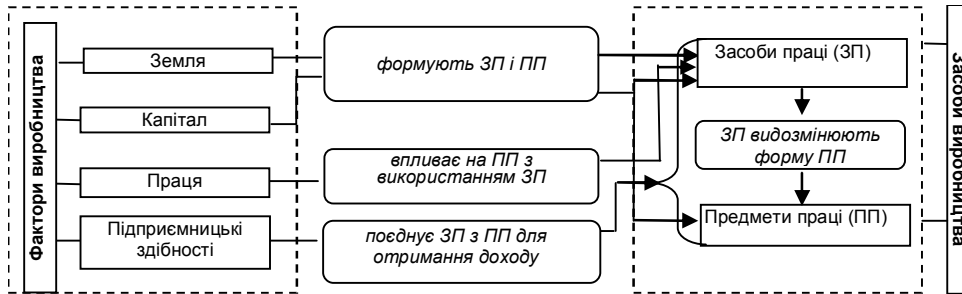

Рис. 2. Взаємозв'язок факторів виробництва і засобів виробництва

Такі фактори виробництва як земля та капітал утворюють засоби праці. Капітал включає як грошові, так і негрошові складові, тому негрошова частина капіталу (сировина, матеріали) складає предмети праці. Фактори через працю за допомогою засобів праці впливають на предмети праці та видозмінюють форму останніх. Підприємницькі здібності поєднують засоби праці та предмети праці в найоптимальнішій пропорції, що забезпечує максимізацію прибутку економічного суб'єкта.

Значний внесок у розвиток трудової теорії вартості також здійснив Давид Рікардо. У своїй праці “Основи політичної економії та оподаткування” (1817 р.) він стверджує, що товари черпають мінову вартість із двох джерел: своєї рідкості і кількості праці, необхідної для їх виробництва [4]. Але враховуючи те, що частка рідкісних товарів у загальній їх масі є незначною, Рікардо робить висновок, що рідкісність не є основною складовою вартості товару, а тому кількість праці, затраченої на його виготовлення є основним фактором, що формує вартість товару.

Результатом процесу виробництва є продукт праці, що забезпечує отримання доходу на фактори виробництва. Продукт праці також представляв значний інтерес для науковців. Так, у своїй праці “Дослідження про природу і причини багатства народів” Адам Сміт розглядає складові ціни товару як продукту праці. Він стверджує, що продукт праці має повністю належати робітнику, а кількість праці, що затрачена на виготовлення продукту є єдиною кількістю праці, що може бути обмінана на іншу працю [13, с. 52]. Таким чином, Сміт започатковує трудову теорію вартості, згідно з якою вартість продукту дорівнює затраченій на його виготовлення праці. Але разом з тим, розглядаючи обмін, він говорить, що при продажу товару, окрім оплати ціни матеріалів і заробітної плати працівників, повинна бути виділена ще певна сума коштів для прибутку підприємця, що ризикує своїм капіталом. Тобто виникає певна суперечність: з одного боку, вартість продукту є вартістю затраченої праці на його виготовлення, а з іншої – при розподілі доходів виявляється, що у вартості товару окрім заробітної плати є також прибуток підприємця. Відповідно, Сміт приходиться до суперечності щодо складових вартості виготовленого продукту. Цю суперечність він так і не усуває, але разом з тим стає фундатором трудової теорії вартості і теорії вартості факторів виробництва.

Томас Мальтус в основу власного підходу до трактування вартості створеного продукту покладав ідею А. Сміта щодо визначення вартості товару працею, що купується. Т. Мальтус включав до вартості виробництва живу та уречевлену працю, а також прибуток на авансований капітал. Він не підтримував думку Рікардо, що вартість продукту визначається виключно затраченою на його виготовлення працею, зауважуючи, що окрім найманих працівників у процесі виробництва беруть участь також й інші фактори, але детальніше він їх не розкривав.

Представники маржиналізму, на відміну від класиків зосереджували свою увагу на мікроекономічному аспекті дослідження економічних явищ. Вони намагалися розкрити поведінку конкретного споживача та конкретного виробника благ. У зв'язку з цим, менша увага приділялась питанням економіки в цілому, тому теорія трьох факторів виробництва класичної школи приймалась без змін.

Розглядаючи взаємозв'язок трьох факторів виробництва на мікроекономічному рівні та їх співвідношення у процесі виробництва в контексті граничної продуктивності факторів виробництва Джон Бейтс Кларк вивів власну теорію розподілу доходів між факторами виробництва [5]. Згідно з цією теорією валовий дохід суспільства розподілявся на три групи (рис. 3).

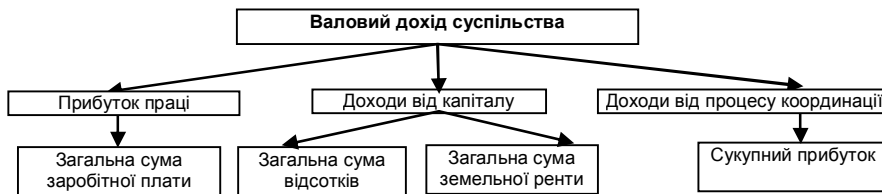

Рис. 3. Розподіл валового доходу суспільства за Дж.Б. Кларком

Процес розподілу доходів Дж.Б. Кларк розглядає в главі I “Результати, що залежать від розподілу” праці “Розподіл багатства”. Прибуток від праці та доходи від капіталу були обґрунтовані його попередниками, але Дж.Б. Кларк виділяє ще одну групу – доходи від процесу координації. Цю координуючу роботу він називає функцією підприємця, а нагороду за неї – прибутком. Ця функція сама по собі не пов'язана з працею та власністю на капітал, вона забезпечує встановлення та підтримання виробничих зв'язків між цими факторами [5]. Таким чином, Дж.Б. Кларк виділяє четвертий фактор виробництва – організаційну функцію підприємця по відношенню до

процесу поєднання землі, праці та капіталу у процесі виробництва. Пізніше цей фактор виробництва дістане назву “підприємницькі здібності”.

Неокласичний економічний напрям, перейнявши традицію маржиналізму щодо дослідження економічних явищ на мікроекономічному рівні, також розглядає три фактори виробництва: землю, працю та капітал. У своїй праці “Принципи економікс” Альфред Маршалл виділяє три фактори виробництва як і попередники, але він своєрідно трактує фактор капіталу – на його думку, значну частину капіталу складають знання та організація [9, с. 208] (рис. 4).

Рис. 4. Фактори виробництва за А. Маршаллом

Під організацією А. Маршалл розуміє здатність до впорядкування виробничих функцій підприємства [9, с. 209]. Розуміння та значення організації як фактора виробництва у А. Маршалла збігається із розумінням організації у Дж.Б. Кларка. Так, організацію А. Маршалл розглядає в контексті поділу праці, який є першим прикладом реалізації функції організації, яку він розглядає як фактор виробництва.

Знання, як фактор виробництва, А. Маршалл називає тим потужним двигуном виробництва, який дозволяє підкорити природу і змусити її сили задовольняти потреби людини [9, с. 208]. В цьому контексті слід зазначити, що А. Маршалл вперше звернув увагу на ступінь розвитку науки і техніки, як складової процесу виробництва, що безпосередньо впливає на ступінь та якість задоволення потреб людини через ефективність виробництва та якість виготовленої продукції. В подальшому це стане основою такого поняття, як "інформаційна економіка", у якій основою розвитку економіки та суспільства в цілому становить рівень знань і технологій.

Слід також відмітити досягнення Німецької історичної школи у розвитку теорії факторів виробництва. Історична школа виступала з критикою ідей класиків і тому

розглядала фактори виробництва на макроекономічному рівні. Засновник та ідеолог історичного напрямку Фрідріх Ліст вперше поставив під сумнів основоположні постулати класичної школи, виявивши та показавши такі її недоліки, як космополітизм, що не приймає до уваги історичні особливості націй; матеріалізм, який не враховує роль політичних та національних інтересів у прийнятті економічних рішень країнами; руйнівний індивідуалізм [6, с. 151]. Як стверджує Ф. Ліст, між окремою людиною та людством стоїть нація з її особливою мовою, культурою, історією, традиціями та звичаями [6, с. 152]. Зазначені явища безпосередньо впливають на економічне життя нації і складають її продуктивні сили. Саме історична, географічна та етнічна індивідуальність кожної нації унеможливує застосування економічних законів класичної школи, які за своїм змістом є космополітичними, тобто універсальними і не враховують специфічних неекономічних особливостей окремих країн. Відповідно, склад продуктивних сил нації у розумінні представників історичної школи є наступним [6] (рис. 5).

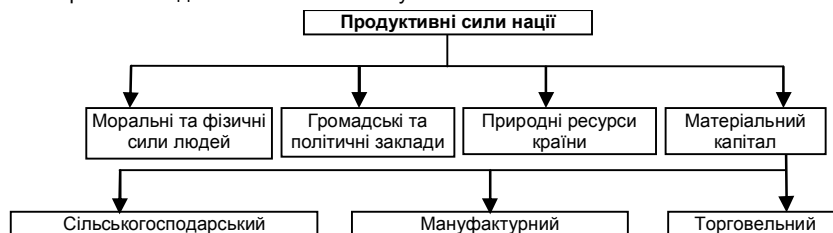

Рис. 5. Продуктивні сили нації в розумінні Ф. Ліста

На відміну від представників класичної школи, Ф. Ліст включає до факторів виробництва більш широкий перелік складових. Фактор праці він розглядає в контексті фізичних та розумових здібностей людей, цим самим складаючи основи теорії людського капіталу. Громадські та політичні заклади, на думку Ф. Ліста, також впливають на економічне життя країни і тому він визначає їх як складову продуктивних сил. Включивши соціальні інститути до факторів, що впливають на економічні процеси, Ф. Ліст заклав основи інституціоналізму і здійснив значний прорив в економічній науці. Щодо факторів землі та капіталу, Ф. Ліст погоджується з попередниками, при цьому капітал розмежує відповідно до стадій економічного розвитку нації на сільськогосподарський, мануфактурний і торговельний.

Таким чином, історичний напрям економічної думки розширює розуміння факторів виробництва, ввівши до їх числа неекономічних чинників – розумові та фізичні сили нації, суспільні інститути та природні ресурси держави.

Вказані чинники слугували базисом для розвитку нового наукового напрямку – інституціоналізму. Інституційний напрям досліджує економічні явища у взаємозв'язку з іншими сферами життя людства. Так, при вивченні економічних процесів до уваги беруться соціальні інститути, під якими розуміють державні органи влади, комерційні структури, ринкові умови господарювання, звичаї, традиції, моральні та етичні норми суспільства [7]. Як зазначає Дж. Гелбрейт у своїй праці "Нове індустріальне суспільство", зараз в силу вступає новий фактор виробництва, яким володіють ті, хто має різносторонні технічні знання, досвід та здібності, яких потребують сучасна промислова технологія та планування [3, с. 40]. Це

означає, що у сучасному суспільстві поєднання землі, праці та капіталу ще не гарантує успішної діяльності підприємства. Визначальної ролі набуває не просто здатність їх поєднати, а ще й професійні та особисті якості керівництва і працівників підприємства.

Окрім вдалого поєднання факторів виробництва, вміння своєчасно приймати ефективні рішення також потрібно здійснювати планування та прогнозування діяльності фірми. Це стає можливим лише за наявності певної основи, що слугуватиме орієнтиром та базисом для фірми. Такою основою виступає персонал підприємства. Спрогнозувати економічну ситуацію на певний момент часу у майбутньому надзвичайно складно, а отже, аналіз та прогноз кон'юнктури ринку не може бути основою стратегії діяльності підприємства. Саме працівники усіх рівнів є тією основою для підприємства, на яку можна розраховувати в ході планування стратегії розвитку. Виховуючи та навчаючи персонал, підприємство створює новий фактор виробництва, що володіє якісно іншими характеристиками, аніж земля, праця, капітал та здатність їх поєднати. Такий новий фактор виробництва притаманний постіндустріальному та інформаційному суспільству.

Таким чином, інституціоналізм зараховує до факторів виробництва багато різноманітних чинників, що впливають як на процес виробництва, так і на формування факторів виробництва. Навести чітку класифікацію та ієрархію цих факторів неможливо, оскільки вони включають різноманітні за своєю природою явища, але не враховувати їх при дослідженні економічних явищ та процесів неможливо.

Економічні школи ХХ століття поступово переводять свою увагу з проблем визначення факторів виробництва як таких до проблеми їх ефективного використання. Тобто загалом економічна наука акцентує свою увагу вже не на виявленні, визначенні та спробах описати відповідні категорії, а на застосуванні цих категорій в економічних реаліях.

Першим на цей шлях став Джон Мейнард Кейнс, який виступив основоположником кейнсіанства. Економічна теорія Дж.М. Кейнса була спрямована на визначення основних помилок класичної доктрини та можливих шляхів їх подолання. Розвиток кейнсіанства припав на період Великої депресії в США і вся економічна теорія того періоду була спрямована на пошуки виходу Сполучених штатів з економічної кризи. Теорія Дж.М. Кейнса носить антикризовий характер, тобто описує економіку в стані кризи та покликана знайти шляхи виходу з неї. Саме тому, питання складу факторів виробництва для вченого не було визначальним, він звертав увагу на проблеми оптимального співвідношення факторів виробництва, яке б дало змогу здійснити вихід з кризового стану та забезпечити економічне зростання.

Така постановка проблеми є характерною і для неокейнсіанства та посткейнсіанства, які ставили за мету розробити теорії економічного зростання та шляхи їх реалізації.

Економічне зростання нерозривно пов'язано з розвитком виробництва. Важливу роль у розвитку процесу виробництва Йозеф Алоїз Шумпетер відводив результатам науково-технічного прогресу. На його думку, однією з основних функцій підприємця є новаторство – впровадження у виробничий процес досягнень науки і техніки. Нововведення, впроваджене підприємцем порушує рівновагу на ринку між конкурентами і він отримує додаткові прибутки. Це, в свою чергу, спонукає інших підприємців впроваджувати нові технології у свою діяльність, що призводить до встановлення нової рівноваги до того часу, поки хтось із конкурентів знову не впровадить у свою діяльність нові технології.

Своєрідним у своїх поглядах на фактори виробництва був Карл Маркс, засновник такого напрямку економічної теорії, як марксизм. К. Маркс як прихильник трудової теорії вартості на її основі розробив власну соціально-економічну теорію, за якою розкрив механізм експлуатації найманих працівників. Цій думці вченого передую відповідний теоретичний базис. Він вбачав найкращу організацію суспільства у комунізмі, за якого власність на засоби виробництва буде належати не певній групі осіб, а всьому народові [8] (рис. 6).

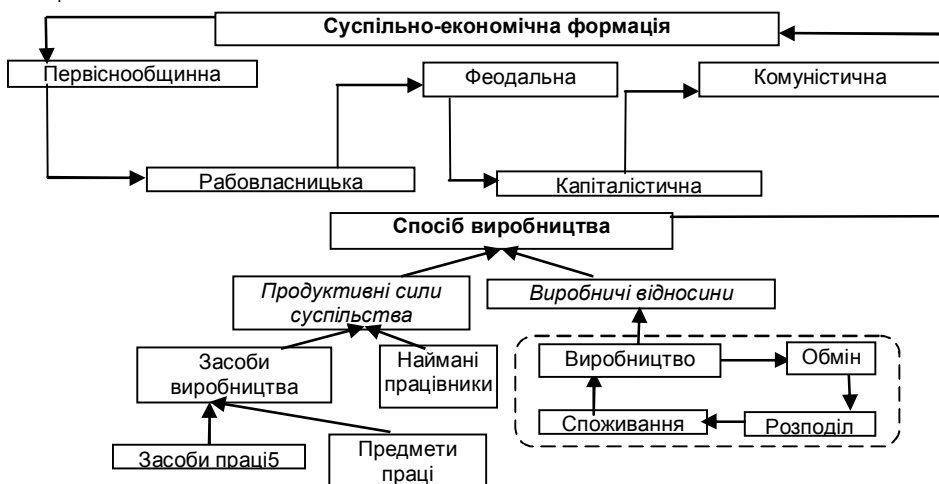

Рис. 6. Розвиток суспільства за К. Марксом

За К. Марксом, засоби праці та предмети праці складають засоби виробництва [8, с. 192]. Поєднання засобів виробництва із трудовими ресурсами утворює продуктивні сили суспільства [2, с. 249-250]. Продуктивні сили діють ефективно лише у випадку поєднання засобів виробництва та працівників, що володіють знаннями, вміннями, мають відповідну кваліфікацію. Саме працівники приводять у дію засоби виробництва й уможливають останній як такий.

Продуктивні сили суспільства перебувають у постійному та безперервному зв'язку з виробничими відносинами та постійно змінюються та розвиваються в залежності від впливу останніх. Виробничі відносини – це складне явище, що відбувається у суспільстві та описує характер взаємодії членів суспільства в процесі виробництва, обміну, розподілу і споживання.

Єдність продуктивних сил та виробничих відносин визначає спосіб виробництва у суспільстві [1, с. 528; 8, с. 92]. В свою чергу, спосіб виробництва створює основу для розвитку певної історичної суспільно-економічної формації [1, с. 549]. Маркс визначав п'ять

основних формацій, кожна з яких існує до того моменту, поки продуктивні сили та виробничі відносини відповідають один одному у своєму рівні розвитку. Якщо продуктивні сили випереджають у розвитку суспільні відносини, це призводить до революції і, як наслідок, до зміни суспільно-економічної формації.

За Марксом, кінцевою стадією таких революцій є встановлення комунізму в усьому світі, за якого антагонізм між продуктивними силами та виробничими відносинами стане неможливим. Цей антагонізм полягає у тому, що кожній людині для забезпечення себе і своєї сім'ї життєво необхідними благами є ресурси, за допомогою яких можна отримати їжу, одяг тощо. Тобто у кожного працівника мають бути у розпорядженні засоби праці та предмети праці. В умовах капіталістичного суспільства складається така ситуація, що засоби виробництва належать лише окремим особам – капіталістам. Тобто частина суспільства їх позбавлена, тому змушена найматись на роботу до капіталіста (рис. 7).

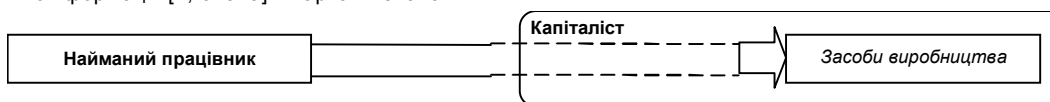

Рис. 7. Відчуження найманого працівника від засобів виробництва

Відповідно до теорії трудової вартості, вартість готового продукту дорівнює вартості праці, що була витрачена на його виготовлення. При цьому капіталіст виплачує працівнику лише частину коштів через заробітну плату. Надлишкова частина, що залишається у капіталіста, є сумою недоплаченої заробітної плати працівникам. На цьому ґрунті відбувається експлуатація найманого працівника, оскільки сам власник капіталу не здійснює виробничої діяльності. Цю суперечність, на думку Маркса, можна усунути, якщо власність на засоби виробництва буде колективною, а самі засоби виробництва знаходитимуться у вільному розпорядженні кожного члена суспільства.

Таким чином, в основі розуміння процесу виробництва К. Марксом лежить ідея поєднання праці та засобів виробництва. Першоосновою виступає

праця, яка за допомогою конкретних предметів здійснює виробництво нового продукту. Ці предмети є лише засобами реалізації природних здібностей, вмінь, навичок людини. Підпорядкованість засобів виробництва людині є визначальною основою теорії Карла Маркса.

Фактори виробництва, виділені різними науковими школами, дозволяють розподілити дохід, отриманий за допомогою цих факторів на відповідні групи. Таким чином, кожен власник зазначених факторів отримує ренту, заробітну плату, відсоток та прибуток відповідно (рис. 8).

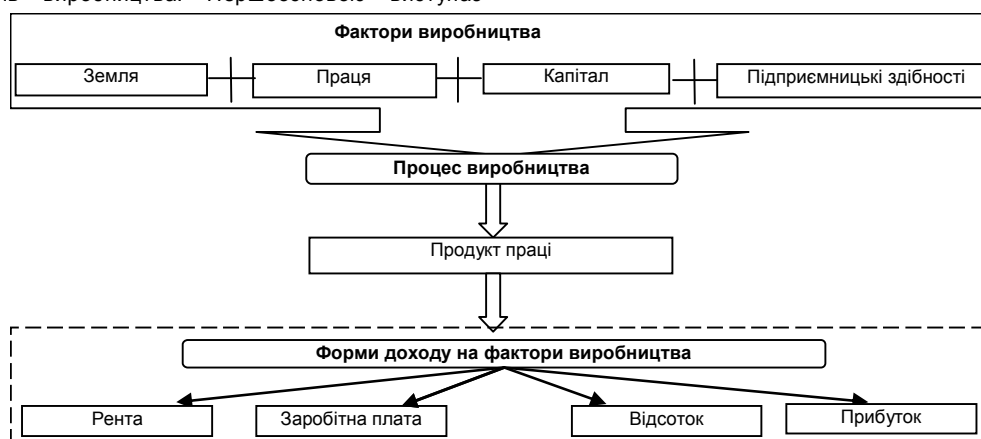

Рис. 8. Процес виробництва як результат поєднання факторів виробництва

Авансуючи наявний капітал, жоден з учасників не залишається у збитку та отримує економічні вигоди. Поєднання факторів здійснює підприємець – особа, що має хист до організації економічної діяльності та діє на свій власний розсуд і ризик. Підприємець вкладає в процес виробництва власні підприємницькі здібності і отримує за це прибуток.

Наведений вище взаємозв'язок ґрунтовно розроблений Жан-Батистом Сеєм у праці "Трактат політичної економії". Сей зосереджує увагу на проблемі продажу продукції та розробляє теорію, що в подальшому дістане назву "теорія ринків" або "закон Сея". Згідно цього закону [12, с. 42-51] пропозиція товарів на одному ринку автоматично породжує попит на ресурсному ринку для цього товару. Тобто при виготовленні продукції автоматично створюється попит на ресурси, що необхідні для її виробництва. Далі Сей розглядає процес виробництва благ, в якому беруть участь земля, праця та капітал. В результаті продажу продукції отримується прибуток. Оскільки кожен фактор виробництва приймає участь у створенні продукту, відповідним чином розподіляється отриманий дохід. Так, праця породжує заробітну плату як винагороду за послуги робітників; капітал породжує прибуток підприємців як плату за їх продуктивні сили; земля породжує ренту як винагороду землевласників. Тобто, виходячи з аналізу розподілу прибутку, Сей визначає фактори виробництва, що приймають участь у створенні продукту.

Як свідчить дослідження наукових праць, теорія факторів виробництва є досить дискусійною в економічній науці. Це пов'язано насамперед з тим, що фактори виробництва є основою створення благ і доданої вартості, що забезпечує задоволення потреб суспільства та його розширене відтворення.

Теорія факторів виробництва формується за законами розвитку Г. Гегеля – розширюючись із кожною ідеєю та переходячи на якісно вищий рівень. Якщо на перших етапах наукових досліджень під факторами, що впливають на виробництво розуміли лише очевидні речі, як то праця, земля та капітал, то з часом були виділені й менш очевидні, які також відіграють визначальну роль. Зокрема, Ф. Ліст виділяв національні особливості країн, Дж.Б. Кларк – організаційні здібності, А. Маршалл – організаційні здібності та знання, Й. Шумпетер – інновації, Дж. Гелбрейт – соціальні інститути і технології. Це все є свідченням того, що дослідження економічних процесів вийшло за рамки самої економіки. Відбувається активна інтеграція наук як наслідок інтеграції знань суспільства. На економічні явища впливають неекономічні чинники, неврахування яких в сучасних умовах є неможливим.

Розвиток економічних знань свідчить про необхідність формування сучасної теорії факторів виробництва, яка б всебічно розкривала чинники, що впливають на виробництво та процеси, пов'язані з ним. Це дозволить виявити резерви, що можуть доповнити традиційні фактори – землю, працю та капітал. Зараз, в умовах вичерпності природних ресурсів та енергоносіїв гостро стоїть питання ефективності виробництва саме з позиції енергомисткості та ресурсомисткості. Розроблена нами структурно-логічна схема факторів впливу на процес виробництва поєднує більшість виявлених на сьогодні факторів і дозволяє показати додаткові резерви підвищення ефективності виробництва (рис. 9).

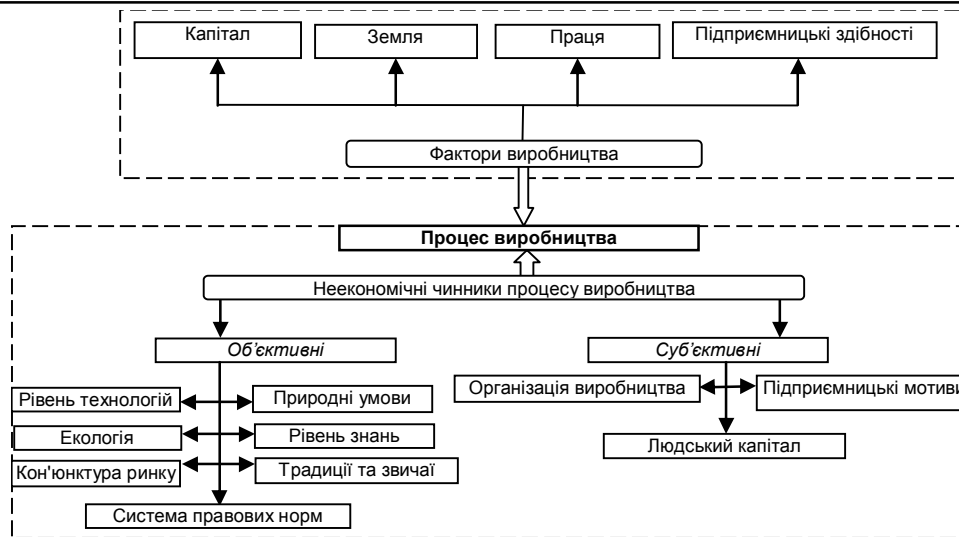

Рис. 9. Запропонована структурно-логічна схема впливу факторів на процес виробництва

Фактори виробництва становлять матеріальну основу процесу виробництва. До них відносяться земля, праця, капітал (як монетарний, так і немонетарний) та підприємницькі здібності. Кожен із цих факторів приймає участь у створенні нового продукту, при цьому може бути визначена питома вага кожного фактора у складі собівартості новотвореного продукту на основі облікових даних суб'єкта господарювання.

Неекономічні чинники процесу виробництва слід поділяти на суб'єктивні та об'єктивні за критерієм можливості підприємства впливати на той чи інший чинник. Відповідно, суб'єктивні чинники – ті, на які підприємство може безпосередньо вплинути кількісно або якісно. Об'єктивні – ті, на які суб'єкт господарювання вплинути не може. Суб'єктивні чинники включають:

1) організацію виробництва – здатність до впорядкування процесів на підприємстві та поєднання факторів виробництва у найоптимальніших пропорціях, за яких витрати мінімізуються, а прибуток максимізується;

2) підприємницькі мотиви – або стратегія і тактика діяльності підприємства, від яких залежить як спосіб ведення діяльності, так і прийняття управлінських рішень;

3) людський капітал – трудовий потенціал працівників, рівень їх кваліфікації, освіченості. Шляхом підвищення кваліфікації персоналу, підприємство може самостійно змінювати цей чинник;

До об'єктивних факторів, які не залежать від суб'єкта господарювання, слід відносити:

1) рівень технологій – підприємство може використовувати наявні розробки (за виключенням великих підприємств, що мають достатні ресурси для здійснення досліджень і розробки нових технологій);

2) природні умови, від яких залежать порівняльні переваги підприємства перед суб'єктами господарювання інших географічних регіонів;

3) екологія – стан навколишнього середовища, що позначається як на продуктивності праці працівників, так і на якості продукції;

4) рівень знань – як загальний рівень освіченості населення країни в цілому, та наявність висококваліфікованих спеціалістів, вчених та науково-дослідних установ, що займаються розробкою нових технологій;

5) кон'юнктура ринку – ситуація на ринку, на якому функціонує підприємство (виключення становить ринок монополії та монополістичної конкуренції, де підприємство може впливати на стан ринку);

6) традиції та звичаї – національні особливості країн та регіонів, що склалися історично, базуються на менталітеті та впливають на всі сфери життя суспільства;

7) система правових норм – вимоги законодавчих актів, що регламентують діяльність економічних суб'єктів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Відмінність між поняттями “фактори виробництва” та “засоби виробництва” полягає у розумінні процесу виробництва в цілому й окремих його складових. Класична, неокласична школи, історичний напрям економічної думки, маржиналізм, інституціоналізм розглядають виробництво як процес взаємодії певних складових, поєднання яких уможливує процес виробництва. Марксистська теорія розглядає виробництво як процес впливу людини на природні ресурси за допомогою знарядь праці. При цьому праця виступає центральним елементом системи виробництва, і якій підпорядковуються інші елементи. Всі складові виробничого процесу є рівноцінними та взаємодоповнючими, що створює характер еквівалентності їх часток у кінцевому продукті.

На сьогодні не існує чіткого та єдиного переліку факторів, що впливають на процес виробництва, що створює проблеми як на рівні економічної теорії, так й на рівні практики. Запропонована структурно-логічна схема впливу факторів на процес виробництва може доповнюватись, проте вона поєднує існуючі на сьогодні підходи та відображає перелік основних факторів, що впливають на діяльність економічних суб'єктів, дозволяє показати взаємозв'язок між факторами і засобами виробництва.

Список використаної літератури:

1. Багрій П.І. Економічний словник. / За ред. П.І. Багрія, С.І. Дорогунцова. – К., 1973. – 621 с.
 2. Белик Ю.А. Краткий экономический словарь / Под ред. Ю.А. Белика и др. – 2-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1989. – 399 с.
 3. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество: Пер. с англ. / Дж. Гэлбрейт. – М.: ООО “Издательство АСТ”: ООО “Транзиткнига”; СПб.: Terra Fantastica, 2004. – 602 с.
 4. Давид Рикардо. “Начала политической экономии и налогообложения” [Електронний ресурс] / Д. Рикардо. – Режим доступу: <http://library.com.ua/books/ricardo/begin/ric001.shtml>
 5. Кларк Дж.Б. “Распределение богатства” [Електронний ресурс]. Экономическая библиотека / Дж.Б. Кларк. – Режим доступу: <http://www.blagodeteleva-vovk.com/biblioteka/index.shtml>
 6. Лист Ф. “Национальная система политической экономии”. Граф С.Ю. Витте “По поводу

национализма. Национальная экономия и Фридрих Лист". Д.И. Менделеев "Толковый тариф, или Исследование о развитии промышленности России в связи с ее общим таможенным тарифом 1891 года" / Ф. Лист, С.Ю. Витте, Д.И. Менделеев. – М.: Издательство "Европа". 2005. – 380 с. 7. *Майбурд Е.М.* Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров / Е.М. Майбурд. – М.: Дело, Вита. Пресс, 1996. – 544 с. 8. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии. (Предисл. Ф. Энгельса. Пер. И.И. Скворцова-Степанова). Т. I. / К. Маркс. – М., Политиздат, 1973. – 907 с. 9. *Маршалл А.* Принципы экономической науки, т. I. Пер. с англ. / А. Маршалл. – М., Издательская группа "Прогресс", 1993 – 326 с. 10. Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. [составитель А.А. Грицанов]. – Мн.: Книжный дом. 2003. – 1280 с. 11. Политическая экономия: Словарь / Под ред. О.И. Ожерельева. – М.: Политиздат, 1990. – 607 с. 12. *Сей Ж.-Б., Бастиа Ф.* Трактат по политической экономии / Ж.-Б. Сей; Экономические софизмы. Экономические гармонии / Ф. Бастиа / Сост., вступ. статья, коммент. М.К. Бункина, А.М. Семенов. – М.: Дело, 2000. – 232 с. 13. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Издательство социально-экономической литературы. – 1962 г. – 677 с. 14. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева // 2-е изд., испр. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 496 с.

ШИГУН Марія Михайлівна – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри політичної економії та міжнародної економіки Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

- моделювання інформаційних систем та системи підтримки прийняття рішень;
- вивчення взаємозв'язків між системою управління підприємством та підсистемами бухгалтерського обліку та господарського контролю

БОНДАРЧУК Віталій Вікторович – аспірант кафедри бухгалтерського обліку, асистент кафедри політичної економії та міжнародної економіки Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

- проблеми міжнародної економіки;
- історія бухгалтерського обліку;
- філософія обліку;
- наукові дослідження в бухгалтерському обліку